

A HANGVERSENYRENDEZÉS FINANSZÍROZÁSA – EGY KUTATÁS TANULSÁGAI

Retkes Attila

ügyvezető igazgató, Kulturális Elemző Intézet Budapest

PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola

SUMMARY

The author of the paper has done research and analysis related to musical performance – also to certain fields of theatre and dance performance – since 2005. These examinations were above all focusing on economic (financing) problems of the mentioned areas. After the publishing of the book entitled *Zene – Művészet, piac, fogyasztás* [Music – Art, market, consumerism] in 2010, he pursues his work as the head manager of the Institute for Cultural Analysis Budapest and as a PhD candidate. The present paper is a presentation of his latest qualitative research which concentrates on the work of concert organizers. Examining different sources and means of financing, he concludes that the governmental budget and the National Cultural Fund continue to be determining in Hungarian concert financing. The recourse to the remaining five financing possibilities – European Union, local governmental sector, non governmental organizations, private sector and families – seems to present serious difficulties for various reasons.

Kulcsszavak: előadóművészetek finanszírozása, hangversenyrendezés, kvalitatív kutatás

1. HANGVERSENYRENDEZÉS MAGYARORSZÁGON A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG – ÁTTEKINTÉS

Az 1990. évi politikai rendszerváltás több mint hatvan éve nem tapasztalt pezsgést indított el a magyarországi koncertéletben. Az elmúlt két évtizedben új helyszínek, szervezőirodák, új típusú hangversenyek és fesztiválok egész sora jelent meg (Retkes A. 2003). Öröndetes jelenség, hogy a magyar hangversenyélet korábbi, egyoldalú Budapest-centrikussága részlegesen megszűnt: a hagyományos soproni Régi Zenei Napok és a szombathelyi Bartók Fesztivál mellett új kezdeményezésként jelent meg a Zempléni Művészeti Napok, a tiszadobi Zongora Ünnepe Keleten fesztivál, a fertőd-eszterházi kastélyban rendezett Haydn-koncertek vagy legújabban (2010-től) a Kaposfest Kaposvári Nemzetközi Kamarazenei Fesztivál.

Az 1990-es évek végétől mind nagyobb problémát jelent a hangversenyéletre jellemző túlkínálat, illetve a rendezvényszervezők közötti egyeztetés hiánya. Victor Máté zeneszerző, a Magyar Zenei Tanács elnöke hívta fel elsőként a szakma és a közvélemény figyelmét arra a jelenségre, hogy Magyarországon szinte teljesen hiányzik a gazdaságilag megerősödött, kultúra iránt fogékony polgári középréteg (Victor M. 1998). Ezzel magyarázható, hogy a kevésbé ismert művészeket, ritkábban játszott repertoárt felvonultató, illetve – forráshiány miatt – alacsony marketing költséggel megrendezett hangversenyek gyakran üres ház előtt zajlanak. Az ezredforduló után nyilvánvalóvá vált, hogy az értékkeremtő zenei műfajokban (klasszikus zene, jazz, népzene-világzene) – folyamatosan növekvő költségek és stagnáló bevételek mellett – nem lehet nyereségesen hangversenyt rendezni, ezért számos, korábban nagy reményekkel indult hangversenyrendező ügynökség befejezte vagy jelentősen redukálta tevékenységét. Mára a magyarországi hangversenyrendezés piacán egyetlen magántulajdonú vállalkozás, a kiváló szponzori kapcsolatokkal rendelkező Jakobi Koncert Kft. rendelkezik jelentősebb részesedéssel. Mindeközben a rendszerváltás előtt monopolhelyzetben lévő Országos Filharmónia szervezeti átalakítása rendkívül hosszú időt, csaknem egy évtizedet vett igénybe. Végül a kulturális kormányzat – a Filharmónia jogutódaként – három, területi alapon szerveződő közhasznú társaságot (Filharmónia Budapest és Felső-Dunántúl, Filharmónia Dél-Dunántúl, Filharmónia Kelet-Magyarország) hozott létre. Ezek (ma már nonprofit kft.

formában) folyamatosan szűkülő költségvetési keretek között, de összességében magas szakmai színvonalon látják el feladatukat.

A magyar zenei élet évszázados problémája volt a kifejezetten koncertrendezés céljára épült, akusztikailag gondosan tervezett, nagy előadói létszámú produkciók befogadására is alkalmas hangversenyterem hiánya. Ezt a gondot oldotta meg a dél-pesti Duna-parton 2002 és 2005 között, a Magyarországon korábban ismeretlen PPP (Public Private Partnership) konstrukcióban felépült Művészetek Palotája, amely egyszerre korszerű hangversenyterem és multifunkcionális kulturális tér. A 64 000 négyzetméter összterületű épület központi része a Bartók Béla Nemzeti Hangversenyterem, a Soroksári út felőli keleti oldalon a Fesztivál Színház, a Duna felőli nyugati oldalon a Ludwig Kortárs Művészeti Múzeum kapott helyet. A múzeum mellett a Művészetek Palotájában nyert elhelyezést a Nemzeti Filharmonikus Zenekar, Énekkar és Kottatár, valamint a Nemzeti Táncszínház. Az állami részletfizetési kötelezettségekkel, kamatokkal és üzemeltetési költségekkel együtt százmilliárd forintos nagyságrendű beruházás, az épület méretei és az egyes előadótermek befogadóképessége nyilvánvalóvá tette, hogy a Művészetek Palotájának nemcsak lokális, hanem regionális kulturális központtá kell válnia. Ebben az esetben olyan makro-regionális szerepvállalásról beszélhetünk, amely Budapest mellett elsősorban a környező országok fővárosaira (Pozsony, Bécs, Ljubljana, Zágráb, Belgrád) és az ott működő kulturális intézményekre terjed ki, illetve az előadóművészetek iránt fogékony közép-kelet-európai közönség igényeit szolgálja ki. Csaknem hat évvel a Művészetek Palotája után, 2010. december 16-án nyílt meg a pécsi Kodály Központ, amely ugyancsak korszerű multifunkcionális hangversenyterem, s amelynek adottságai szintén lehetővé teszik a későbbi regionális szerepvállalást.

2. A KUTATÁS ISMERTETÉSE

A Nemzeti Kulturális Alap kezdeményezésére és támogatásával, 2005 és 2009 között zajlott a rendszerváltás utáni időszak egyetlen jelentősebb zenei piac- és véleménykutatása, amelynek szakmai vezetője Várkonyi Tamás zenetörténész, valamint e tanulmány szerzője volt. A projektben szakmai tanácsadóként részt vett Antalóczy Tímea szociológus, egyetemi docens; lektorként Fenyő Gábor nyugalmazott zenekarigazgató és Szirányi János, a Bartók Béla Emlékház igazgatója. A jelentős számú kvantitatív kutatást, illetve az ezekhez kapcsolódó elemzések egy részét az Ipsos Zrt. végezte, Závecz Tibor véleménykutatási igazgató és Lipóth Ágnes kutatásvezető irányításával. Az eredményeket a 2010-ben megjelent *Zene – Művészet, piac, fogyasztás* című kötetben (Retkes A. – Várkonyi T. 2010) összegeztük.

A kutatás első nagy témafejezete a zenei szolgáltatók helyzetéről ad képet. Megvizsgáltuk a magyarországi hangversenyrendezés feltételrendszerét, a zenei rendezvényszervező vállalkozások főbb jellemzőit, a rendezvények látogatottságát, a rendezvényszervezési és program-összeállítási szempontokat, a programok költségvetését, a fiatal korosztály elérésének lehetőségeit, valamint a zenei szolgáltatással kapcsolatos egyéni attitűdöket. A második témafejezet a hivatásos zenészek körében végzett kutatásokat összegzi. Megvizsgáltuk a zenéhez kapcsolódó asszociációikat, identitásukat, képzettségüket, munkaaktivitásukat, a közönséggel való viszonyukat, a zene közpénztámogatására vonatkozó elképzeléseiket, szakmai szervezetekben való aktivitásukat, szakmájukkal kapcsolatos tájékozottságuk fokát, szakmai elégedettségüket és jövőképüket. A harmadik nagy témafejezet a komolyzenei koncertek látogatottságával, a fiatalok hangversenylátogatási szokásaival, illetve a közelmúltban megnyílt Művészetek Palotája közönségével foglalkozik. Ennek keretében elemeztük a társadalom zenei preferenciáit, az MR3 Bartók Rádióval és a különböző zenei rendezvényekkel kapcsolatos attitűdöt, a reprodukált zenéhez (zenei felvételekhez) való hozzájutás különböző legális és illegális csatornáit. Ehhez kapcsolódva – a

kutatás szerves részeként, de az elkészült kötet függelékeként – a szerzői és előadói jogok védelmével, ezek magyarországi helyzetével foglalkoztunk.

Az elsősorban zeneművészeti – kiegészítő jelleggel színház- és táncművészeti – kutatásokat e tanulmány szerzője 2011-től a Kulturális Elemző Intézet Budapest ügyvezetőjeként, illetve PhD-hallgatóként folytatja. Ennek keretében, a 2011/12-es évad során folyamatosan készített mélyinterjúkat és kérdőíves kutatást hangversenyrendező szakemberek, intézmények, vállalkozások körében. Ezek nem elsősorban művészi, hanem közgazdasági (finanszírozási) kérdésekre fókuszálnak. Az elmúlt hónapok kutatásaiból született meg a *Hogyan adjunk közpénzt színházra és zenére?* című tanulmány (Retkes A. 2012), amelyhez szervesen kapcsolódik a jelen publikáció.

3. A HANGVERSENYRENDEZÉS FINANSZÍROZÁSA – A KUTATÁS TANULSÁGAI

A Kulturális Elemző Intézet Budapest előadóművészeti kutatásainak egyik fontos – ma már bizonyított – hipotézise, hogy napjainkban az előadóművészetek finanszírozása hét különböző csatornán történhet, és a megfelelő szakmai (művészi), illetve gazdasági eredmény eléréséhez ezek mindegyikére szükség van. Tanulmányunkban az elvégzett kvalitatív kutatásnak azt az elemét választottuk ki, amelyben a hangversenyrendezők a különböző finanszírozási csatornáknak rejltő lehetőségeket értékelik.

3.1. EURÓPAI UNIÓ

Az Európai Unió először a Maastrichti Szerződésben (1992), majd az Amszterdami Szerződésben (1997), végül a 2004-es bővítést követően, a Lisszaboni Szerződésben (2007) fogalmazott meg néhány, az unió és a tagállamok által is elfogadott közösségi kulturális célkitűzést. A kulturális szektor finanszírozására vonatkozóan ugyanakkor nincs egységes uniós stratégia: sokkal inkább a nemzeti hatáskör érvényesül, és a tagállamok többsége ragaszkodik is az elmúlt évtizedekben kialakított saját kulturális politikájához (Gavrilova, D. 2008). Az Európai Unió jelenleg költségvetésének mintegy 0,03 százalékát fordítja közösségi kulturális programok finanszírozására (Eurostat 2011), és semmi jel nem mutat arra, hogy a 2014–2020 közötti költségvetési ciklusban ennek aránya jelentősen növekedne. Ezen adatok ismeretében a megkérdezett hangversenyrendezők (a Művészetek Palotája kivételével) úgy nyilatkoztak, hogy jelenleg nem tartják reálisnak európai uniós források megszerzését. Ezt intézményük sajátosságaival (kis méret, alacsony munkavállalói létszám), a túlságosan bürokratikus pályázati rendszerrel, valamint az Európai Uniónak a nemzetközi koprodukciónak kapcsolódó, szigorú kritériumrendszerével magyarázzák. Középtávon (három-öt év) ugyanakkor elképzelhetőnek tartják, hogy képesek lesznek sikeres uniós pályázat megírására, majd a projekt megvalósítására.

3.2. ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS

A válaszadók szinte mindegyike felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarországon a kulturális szféra (s ezen belül a zenei élet) lobbijeje, érdekérvényesítő képessége az utóbbi évtizedben folyamatosan csökkent, s ez az ágazat támogatásában is megmutatkozik. Utoljára 2006-ban volt önálló kulturális minisztérium; a 2006 és 2010 közötti kormányzati ciklusban a kultúrát összevonták az oktatásüggyel, 2010 óta pedig a Nemzeti Erőforrás Minisztérium szervezeti keretei között, államtitkársággént működik. A kulturális kormányzat három különböző formában vehet részt az előadóművészetek finanszírozásában. Az előadóművészeti intézményrendszer összeomlásához vezetne, ha megszűnne, vagy drasztikusan tovább csökkenne a kormányzat által fenntartott intézményeknek nyújtott támogatás, valamint a rendszeres működési támogatás meghatározott helyi önkormányzati és egyéb nem állami fenntartású kulturális intézmények számára (Jánossy D. 2010). Ezek a támogatások azonban a

hangversenyrendezőket csak közvetve érinthetik. A helyi önkormányzat részére lakosságárányosan nyújtott, kulturális célú normatív támogatások elsősorban a színházi élet támogatásában nélkülözhetetlenek. Koncertrendezésre ebből a forrásból csak akkor jut, ha egy város (mint Debrecen vagy Pécs) hangversenyteremként is működő, multifunkcionális kulturális intézményt tart fenn. A harmadik támogatási forma – a központi költségvetés lemondása bizonyos adókról a közhasznúnak elismert kulturális tevékenységek javára – szerepe egyelőre elenyésző, bár folyamatosan növekszik. A válaszadók szerint a három támogatási forma fenntartása mellett szükség lenne a kulturális javakat előállító tevékenységek gondos elemzésére és értékelésére, s ennek alapján részben lakosságárányos, részben érdekeltségi alapú támogatására. Ameddig ez a szakmai analízis nem történik meg, marad a személyes kapcsolatokon alapuló „kijárás”, a szűkös miniszeri keret terhére benyújtott pályázatok és projektervek sokasága.

3.3. ELKÜLÖNÍTETT PÉNZALAPOK

A magyarországi hangversenyrendezés fennmaradásához elengedhetetlenül fontosak azok az egyedi, célzott támogatások, amelyeket közfinanszírozási alapok – elsősorban a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) – biztosítanak. A megkérdezett koncertrendezők egyetértenek Stark Antal megállapításával, amely szerint „a kulturális politika kiemelt egyedi projektjeinek finanszírozása már hosszabb ideje kizárólag az NKA-n keresztül valósulhat meg.” (Stark A. 2008). Az NKA bér- és rezsi költséget, illetve felújításokat és beruházásokat egyáltalán nem finanszíroz; elsődleges célja a kulturális – így a tanulmányunk fókuszában álló zeneművészeti – aktivitások és szolgáltatások kínálatának bővítése. Minden évben kiírnak olyan pályázatokat is, amelyeken kifejezetten az értéketermelő műfajokban dolgozó hangversenyrendezők vehetnek részt. Más művészeti ágak finanszírozásában sokáig a közalapítványok is fontosak voltak, de ezek megszüntetése miatt 2012-ben ezzel a forrással már nem lehet számolni, ami érzékeny veszteség. A hangversenyrendezőket azonban ez csak közvetve – a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének (MAOE) Zenei tagozatán keresztül – és kis mértékben érinti. Az NKA mellett meg kell említeni a Nemzeti Civil Alapprogramot és az Artisjus Szerzői Jogvédő Iroda Egyesületet, amelyek a hangversenyrendezés területén szerény, mégis fontos szerepet vállalnak – elsősorban az egyesületi vagy alapítványi formában működő művészeti szervezetek, illetve a kortárs zenével foglalkozó művészi társulások támogatásában. Az előadóművészetek finanszírozásában a külföldi magyar kulturális intézeteket összefogó Balassi Intézet is részt vesz, de a válaszadók szerint ennek a belföldi hangversenyéletre nincs hatása. Többen is megemlítették, hogy az állami tulajdonú Hungarofest Nemzeti Rendezvényszervező Nonprofit Kft. szerepvállalása miatt a Balassi Intézet más hangversenyrendezőkkel nem keres közvetlen kapcsolatot.

3.4. ÖNKORMÁNYZATOK

A megyei és települési önkormányzatok előadóművészeti intézmények működtetésével, helyi művészeti programok (társ)finanszírozásával, helyi kulturális pályázati alapok működtetésével, hazai és uniós pályázatokon való részvétellel, művészeti területre fordítandó címkézett helyi iparüzési adó megállapításával, infrastruktúra-használattal, külföldi és belföldi testvér-települési kapcsolatok működtetésével, helyi médiumok működtetésével, az államtól átvett támogatások cél szerinti felhasználásával támogathatják a színház-, zene- és táncművészetet (Zavarkó M. 2005). A megkérdezett hangversenyrendezők szerint 1990 és 2010 között a Fővárosi Önkormányzat, a megyei jogú városok önkormányzatai és a budapesti kerületi önkormányzatok folyamatosan csökkenő, de így is relevánsnak mondható mértékben támogatták a helyi koncertéletet. Az új önkormányzati törvény (2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól) szűkíti a helyi önkormányzatok intézményfenntartói feladatait, így a válaszadók egy része azt reméli, hogy a pályázati úton történő kulturális

programfinanszírozás lehetősége megnő. Mások szerint viszont az önkormányzatok nehéz gazdasági helyzete, eladósodottsága nem teszi lehetővé, hogy az eddiginél nagyobb mértékben támogassák az előadóművészeteket.

3.5. CIVIL SZEKTOR

Minden válaszadó egyetért abban, hogy a zeneművészet finanszírozásában is kívánatos lenne a civil szektor megerősödése, de ez Magyarországon csak hosszabb távon tűnik reálisnak. Az Európai Unió tagállamainak gyakorlata szerint a civilszervezetek és nonprofit gazdasági társaságok szerződés alapján gyakran vállalják át kulturális közfeladatok ellátását, és együttműködő partnerként vagy önálló kedvezményezettként nagyon aktívak a pályázati források akvizitálásában (Czike K. – Kuti É. 2006). A civilszervezetek rendszeres használói az állami-önkormányzati kulturális intézményeknek, szolgáltatásokat vásárolhatnak előadóművészeti intézményektől, illetve önkénteseik szaktudásával is segíthetik a művészeti közfeladat ellátását. A magyarországi hangversenyéletben – egyesületek és alapítványok által – intenzíven jelen vannak ugyan a civil szervezetek, de ma még nem jellemző, hogy – a nyugat-európai példákat követve – részt vennének kulturális stratégiák megalkotásában, művészeti fejlesztési programok megvalósításában, vagy éppen ellenőriznék a közpénzek transzparens felhasználását. Az egyetlen igazi kivétel a Budapesti Fesztiválzenekar, amely független magánalapítványként működött nemzetközi hírű szimfonikus együttest, s emellett hangversenyrendezéssel is foglalkozik.

3.6. VÁLLALATI SZFÉRA

A nem kulturális területen tevékenykedő, termelő vagy szolgáltató vállalatok elsősorban szponzorként vagy mecénásként vehetnek részt az előadóművészetek, s ezen belül a hangversenyélet finanszírozásában. (Retkes A. 2009). A 2000-es évek első felében Magyarországon elsősorban a pénzügyi, távközlési és energetikai szektorban működő nagyvállalatok voltak a kultúra elkötelezett támogatói. A 2008-2009. évi pénzügyi, majd az ezt követő reálgazdasági válság azonban Magyarországon gyakorlatilag megszüntette a művészeti területet érintő szponzori-mecénási támogatásokat. Viszonylag új jelenség ugyanakkor, hogy az állam a magántulajdonú vállalatokat adókedvezményekkel ösztönözheti az előadóművészetek támogatására. Erre tesz kísérletet az előadóművészeti szervezetek támogatásáról és sajátos foglalkoztatási szabályairól szóló, 2008-ban elfogadott, majd 2011. június 27-én módosított törvény, amelynek értelmében bizonyos előadóművészeti szervezetek támogatása esetén – a társasági adóról és az osztalékadóról szóló hatályos törvény szerinti támogatási igazolás kiadása után – adókedvezmény vehető igénybe. Mivel ezek a kedvezmények intézmények támogatásához és nem programfinanszírozáshoz kapcsolódnak, a megkérdezett hangversenyrendezők úgy érzik, szakmájuk eddig keveset profitált az előadóművészeti törvényből.

3.7. LAKOSSÁGI-CSALÁDI SZFÉRA

A kulturális szolgáltatásokat igénybe vevő lakossági-családi szféra személyi jövedelemadója 1 százalékanak a kulturális területre történő átadásával, művészeti szolgáltatások vásárlásával, intézményeknek vagy programoknak nyújtott pénzügyi vagy természetbeni támogatással, illetve szakértelmének és idejének rendelkezésre bocsátásával vállalhat részt a zeneművészet finanszírozásában. Minden válaszadó egyetért abban: kívánatos lenne, ha a következő években-évtizedekben Magyarországon is újra létrejönne az igényes és öntudatos polgárság, amely akar és tud is tenni a szép hagyományokkal rendelkező magyar zeneművészet értékeinek megőrzéséért, megújításáért. Ma azonban nem ez a helyzet: a koncertrendezőknek minden egyes hangversenyen szembesülni kell a művelődésgazdaságtan egyik alaptételével, az úgynevezett költség-kórral. Ez az elmélet már

az 1960-as évek amerikai közgazdaságtanában megjelent (Baumol, W. J. – Bowen, W. G. 1966), Magyarországon először Koncz Gábor utalt rá (Koncz G. 1981), míg a 21. századi európai színház-, zene- és táncművészeti intézményrendszerre vonatkozó részletes elemzés 2003-ban készült el (Towse, R. 2003).

A jelenség lényege, hogy az élőművészet különösen nagy súlya és a technológia alárendelt szerepe miatt az előadóművészet gazdasági értelemben stagnáló termelékenységű ágazat. Miközben más szektorokban akár tízszeresére vagy százszorosára nőhet a termelékenység, a munka-intenzív előadóművészetekben az egységnyi inputra eső output nem képes növekedni, a költségek viszont együtt nőnek a progresszív szektorokéval. Ebből következően egyre nagyobb rés keletkezik az elérhető jegyár-bevételek és a költségek között. A költség-nyomás folyamatosan igyekszik felfelé húzni a hangversenyek jegyárát, a költségekkel többé-kevésbé lépést tartó jegyárak viszont kiszorítják a kultúra iránt őszintén érdeklődő, de korlátozott anyagi forrásokkal rendelkező vásárlókat. Ha a zeneművészet, a hangverseny adta élmény nem jutna el a társadalom meghatározó súlyú részéhez, az úgynevezett véleményformálókhoz, akkor rövid időn belül az értékteremtő és értékközvetítő zene egy szűk csoport luxuscikkévé válna, szélesebb körben pedig még a jelenlegi állapothoz képest is felhígulna, kommercializálná.

4. KONKLÚZIÓ

A hangversenyélet finanszírozására elméletileg rendelkezésre álló hét csatorna közül Magyarországon – kvalitatív kutatásunk tapasztalata alapján – változatlanul az állami költségvetés, illetve a Nemzeti Kulturális Alap mint elkülönített állami pénzalap szerepe meghatározó. A másik öt finanszírozási csatorna igénybe vétele – különböző okok miatt – nehézségekbe ütközik. Az európai uniós források túlnyomórészt nagyobb intézmények és határokon átívelő koprodukciónak számára érhetőek el, így a belföldi hangversenyélet támogatására alig-alig vehetők igénybe. Az önkormányzati szféra szerepvállalása – a 2011 végén elfogadott önkormányzati törvény ma még kiszámíthatatlan következményei miatt – nehezen modellezhető. A zenei területen egyébként aktív civil szervezetek folyamatos forráshiánnyal küzdenek. A vállalati szféra szponzori-mecénási aktivitását az elmúlt években lezajlott pénzügyi, majd reálgazdasági válság gyakorlatilag megszüntette. A családi-lakossági szféra vásárlóereje is korlátozott, ezért a hangversenyrendezőknek újra és újra meg kell küzdeni a művelődésgazdaságtanból jól ismert költség-kór jelenségével.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baumol W. J. – Bowen W. G. (1966): *Performing Arts – the Economic Dilemma: a study of Probleme Common to Theatre, Opera, Music and Dance*. Twentieth Century Fund. New York.
- Czike K. – Kuti É. (2006): *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány. Budapest.
- Eurostat (2011): *Culture in the EU 27. Cultural Statistics in the Spotlight*. epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-14042011-AP/EN/3-14042011-AP-EN.PDF. Letöltve: 2011. október 3.
- Gavrilova D. (2008): *The Other Side of European Integration: Effects of EU Accession Process on the non EU-regulated Policy Areas in Central and Eastern Europe*. *European Political Economy Review*, 8. pp. 68–96.
- Jánossy D. (2010): *Közpénz a kultúrára – Elvi alap és a hazai színjátszás példája*. Állami Számvevőszék Kutató Intézete. Budapest.
- Koncz G. (1981): *A művelődésgazdaságtan szakirodalma*. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.

- Retkes A. (2003): Zenekultúra piaci törvények között. – Enyedi Nagy M. – Polyák G. – Sarkady I. (szerk.): Magyarország Médiakönyve 2003. Enamiké. Budapest. 509–516.
- Retkes A. (2009): Kulturális szponzoráció és mecenatúra Magyarországon 1990–2006. Metropolitan Media. Budapest.
- Retkes A. – Várkonyi T. szerk. (2010): Zene – Művészet, piac, fogyasztás (NKA Kutatások 5.). Kultindex Nonprofit Kft. Budapest.
- Retkes A. (2012): Hogyan adjunk közpénzt színházra és zenére? Gazdaság- és Társadalomtudományi Közlemények 2012/1. Nyíregyházi Főiskola – Besenyei Könyvkiadó. Nyíregyháza.
- Stark A. (2008): Kultúra és finanszírozása. Pénzügyi Szemle, 1. 64–82.
- Towse R. ed. (2003): A Handbook of Cultural Economics. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Victor M. (1998): Nyolc évvel a rendszerváltás után. A magyar zeneélet és zenekultúra állapotáról. Muzsika, 41/3. 3-6.
- Zavarkó M. (2005): Nagyvárosi kultúrafinanszírozás az ezredfordulón – a szakfelügyelői jelentések tükrében. Szín – közösségi művelődés, 1. 39-49.